

Łukasz Śpiewła*

(Rec.) Bartłomiej Gruszka (red.), *Wczesnośredniowieczny gród w Połupinie, stan. 2. Nowe analizy i interpretacje źródeł archeologicznych i przyrodniczych* (= *Monografie wczesnośredniowieczne 2*). Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej w Zielonej Górze 2016, 335 stron, 209 rycin, 3 fotografie, 4 wykresy i 48 tabel

Gród w Połupinie (stan. 2) jest jednym spośród wielu niezwykle interesujących obiektów wczesnośredniowiecznych leżących w mezoregionie Doliny środkowej Odry. Został on odkryty w 1961 r. podczas rozpoznania powierzchniowego przeprowadzonego przez Edwarda Dąbrowskiego, kierującego wówczas ekipą badającą grodzisko w Krośnie Odrzańskim. Odkrywca podjął w latach 1961-1963 prace wykopaliskowe na stanowisku, podczas których rozpoznano obszar o powierzchni około 2,5 ara. Rezultaty przeprowadzonych prac terenowych zostały opublikowane w formie sprawozdania z badań na łamach I tomu *Materiałów Komisji Archeologicznej Lubuskiego Towarzystwa Naukowego* (Dąbrowski 1965). Stan publikacji wyników badań podsumował Michał Parczewski, pisząc „Opublikowano sprawozdanie z badań, nie zamieszczając ani planu stanowiska, ani rysunków ujawnionych obiektów nieruchomych, ani wreszcie żadnych informacji o jamach odkrytych na majdanie. Ogłoszono ryciny wybranych zabytków ruchomych, podając tylko w jednym wypadku (ostroga) dokładniejsze miejsce znalezienia [...]” (Parczewski 1988, 180). Stanowisko, jak i odkryte na nim zabytki, były wzmiankowane w literaturze (np. Dąbrowski 1970; 1997; Szymański 1987, 356-357; Kara 2009, 225-228). Niepełna prezentacja źródłowa stanowiska i wynikający z niej problem weryfikacji podstaw chronologicznych stanowiły asumpt do przygotowania recenzowanej pracy. Zadania tego podjął się interdyscyplinarny zespół badaczy kierowany przez Bartłomieja Gruszkę, związanego z Ośrodkiem Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu.

Książka, którą otrzymuje do ręki czytelnik zawiera wstęp, czternaście rozdziałów, krótkie podsumowanie oraz napisane w języku angielskim streszczenie. W pierwszych trzech rozdziałach zaprezentowano kontekst geograficzny, litologiczny, środowiskowy otoczenia stanowiska. W czwartym rozdziale omówiono tło historyczne stanowiska, zaś w kolejnym gród. W następnych rozdziałach przedstawiono odkryty materiał zabytkowy oraz podstawy chronologii obiektu. Jednakże występuje tu pewna nielogiczność. Nie zastosowano tu zasady od ogółu do szczegółu, ani od szczegółu do ogółu, co zostało poniżej wykazane na podstawie przykładu. Omówienie materiału zabytkowego zostało rozpoczęte od szczątków kostnych zwierząt, po których zaprezentowano paciorek „oliwkowaty”, następnie zabytki metalowe, po nich brązową tarczkę, a następnie ceramikę. Rozdział poświęcony chronologii obiektu zamieszczono w nieodpowiednim miejscu, gdyż zaburza ciąg rozdziałów zawierających analizę ceramiki. Moim zdaniem powinien on znajdować się za analizą materiału zabytkowego, przed podsumowaniem. Mimo tego mankamentu monografia posiada przejrzystą budowę, dającą czytelnikowi komfort w poruszaniu się po całym dziele i łatwość wyszukiwania konkretnych informacji. Lektura przebiega dość sprawnie i nie nuży czytelnika. Nawet osoba będąca laikiem może również zaczerpnąć nieco ciekawych wiadomości, które zostały podane przystępnie w konkluzjach poszczególnych rozdziałów, jak i w części podsumowującej opracowanie.

Poprzedzające rozdziały *Wprowadzenie* zostało napisane przez Bartłomieja Gruszkę. Autor odniósł się

* Rzeszów, e-mail: lukaszmateuszspiewla@gmail.com

w nim pokrótce do historii badań i stanu publikacji grodu w Połupinie.

Autorami pierwszych dwóch rozdziałów są geomorfolodzy Jacek Forsyś i Juliusz Twardy (Katedra Geomorfologii i Paleogeografii, Wydziału Nauk Geograficznych, Uniwersytetu Łódzkiego).

Pierwszy rozdział pt. *Przyrodnicze uwarunkowania lokalizacji wczesnośredniowiecznego grodu w Połupinie, stan. 2, gm. Dąbie (woj. lubuskie)*, zawiera informacje o położeniu miejscowości Połupin na podstawie fizycznogeograficznego podziału Polski autorstwa Jerzego Kondrackiego (2011) oraz geomorfologicznego podziału Polski sporządzonego przez Sylwię Gilewską (1986). W dalszej kolejności przeanalizowano budowę geologiczną, rzeźbę terenu, klimat oraz stosunki wodne w okolicach obiektu. Rozpatrywane czynniki skonfrontowano z wynikami badań palinologicznych w celu podjęcia próby rekonstrukcji sposobu gospodarowania terenem w okolicy stanowiska 2 na przestrzeni dziejów.

W drugim rozdziale, zatytułowanym *Charakterystyka litologiczna utworów wypełnienia starorzecza w Połupinie i ich znaczenie paleogeograficzne*, jako zagadnienia wstępne przedstawiono badane stanowisko, użyte metody oraz materiał badawczy. Następnie dokonano analizy stratygraficznej pobranego ze starorzecza rdzenia oraz zrekonstruowano zmiany dotyczące na przestrzeni wieków dolinę Odry w okolicach Połupina i Krosna Odrzańskiego.

Kolejny rozdział, *Analiza palinologiczna osadów organicznych starorzecza w okolicach grodziska w Połupinie*, został napisany przez Krystynę Milecką (Zakład Biogeografii i Palinologii, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu). Prezentację rezultatów analiz poprzedzają ogólne informacje o stanowisku oraz stosowanych metodach badawczych. Analizie poddano materiał pochodzący z czterech poziomów pyłkowych, które wcześniej zostały wydatowane radiowęglowo. Na ich podstawie odtworzono obraz pierwotnego krajobrazu i ekosystemu. Następnie ustalono czynniki środowiska naturalnego, warunkujące w czasie rozwój osadnictwa i wybór formy użytkowania terenu, a także określono skalę antropopresji.

Autorami czwartego rozdziału, *Sytuacja osadnicza w okolicach Krosna Odrzańskiego w okresie VIII-X wieku w świetle analiz GIS*, są Anna Łuczak i B. Gruszka, którzy do wspomnianej analizy zastosowali oprogramowanie GIS oraz testy statystyczne. Łącznie badacze przeanalizowali 32 stanowiska leżące w okolicach Krosna Odrzańskiego i Połupina pod względem czynników topograficznych i socjologiczno-ekonomicznych. Dzięki testom statystycznym ustalono najistotniejsze

determinanty lokalizacji siedlisk ludzkich. Następnie zwrócono uwagę na jakość gleb, znajdujących się w okolicach grodu w Połupinie oraz możliwość ich rolniczego użytkowania. Ostatnim poruszonym aspektem była ocena ekonomiczno-gospodarczego potencjału najbliższej okolicy obiektu.

W następnym rozdziale, *Układ przestrzenny wczesnośredniowiecznego grodu w Połupinie, stan. 2*, B. Gruszka porusza kwestię położenia stanowiska i wynikające z niej naturalne walory obronne. Następnie charakteryzuje elementy systemu fortyfikacji grodu oraz obiekty odkryte na majdanie. Jako analogiczne do przedstawionych, przytacza obiekty odsłonięte na stanowiskach zlokalizowanych m.in. w najbliższej okolicy grodu (np. Gostchorze, stan. 1).

Autorami szóstego rozdziału pt. *Badania archeozoologiczne szczątków kostnych z miejscowości Połupin, stan. 2, woj. lubuskie* są archeozoolodzy Marzena Makowiecka i Daniel Makowiecki (Instytut Archeologii Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu), którzy określili przynależność gatunkową fragmentów kości do ssaków domowych i dzikich, ptaków oraz ryb. Na tej podstawie przeanalizowano i dokonano oceny systemu gospodarczego, w którym zasadnicze znaczenie miała hodowla zwierzęca.

Kolejny rozdział, *Paciorek „oliwkowaty” z metalową tuleją z grodziska w Połupinie, stan. 2. Analiza porównawcza*, został napisany przez archeolog Joannę Sawicką (Ośrodek Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu). Autorka zawarła w nim rezultaty analiz fizyko-chemicznych. Skład chemiczny szkła został porównany do innych okazów z ziem Polski i Czech. Ostatnią poruszoną kwestią była geneza wspomnianego zabytku.

Autorem ósmego rozdziału, zatytułowanego *Zabytki metalowe z badań grodziska w Połupinie*, jest archeolog Arkadiusz Michałak (Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Zielonej Górze), który omówił odkryte na stanowisku ostrogi, szyld zamka do szkatułki lub skrzyni, gwoździe, fragment noża, szydła oraz przedmioty nieokreślone. W opisach kategorii poszczególnych zabytków poruszono także kwestie chronologii.

Kolejny rozdział, *Zagadka brązowej tarczki z Połupina wciąż nierozwiązana*, został napisany przez archeologów A. Michałaka, B. Gruszkę i Andrzeja Sikorskiego (Instytut Prahistorii, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) oraz Marcina Biborskiego (Zakład Gemmologii i Archeometrii Instytutu Nauk Geologicznych Uniwersytetu Wrocławskiego). Tekst został poświęcony rozeznaniu kwestii wiążących się z brązową kolistą aplikacją w formie guza (zwaną umownie

tarczka z Połupina). Na początku przedstawiono dokładny opis zabytku. W dalszej części zwrócono baczniejszą uwagę na zdobienie, kamień, ślady tkaniny oraz łyka na przedmiocie. Następnie ukazano wyniki badania metalograficznego. Na koniec zreferowano dyskusję o proveniencji i chronologii zabytku.

Prezentowany w rozdziale zabytek jest niezwykle intrygujący. Zwraca uwagę obecność fragmentów tkaniny jedwabnej w obrębie otworu położonego w jego centralnej partii. Pozostałości materiału zostały uchwycone w masie spoiwa łączącego ametyst z gustowną oprawą. Zostały opisane jako „resztki żółtej przędzy (o grubości 0,1-0,3 mm), zachowanej w splocie płóciennym 1/1, o gęstości 40 nici/1cm w obydwóch systemach nici. Na tle płóciennym zaobserwowano rozciągnięte, nieco grubsze przędze (0,129-0,21 mm, lekko skręcone w lewo [S]” (s. 134-135). Jerzy Maik (1997, 174) podaje informacje o odkryciu na ziemiach polskich 37 fragmentów tkanin jedwabnych wykonanych w splocie płóciennym 1/1, to jest złożony z pojedynczej warstwy osnowy i wątku. Jednakże rozpiętość datowania wspomnianych zabytków zawiera się w przedziale od pierwszej połowy X do końca XVIII w. Jedyną analogią chronologicznie zbliżoną do znaleziska z Połupina jest okaz z Wolina, z pierwszej połowy X wieku. Jednakże różni się on mniejszą liczbą włókien zawartych w osnowie i wątku, jak i kierunkiem skrętu osnowy (por. Maik 1988, 86-87). Gęstość nici osnowy i wątku tkaniny wykorzystanej przy wykonaniu aplikacji z Połupina świadczy o znacznych umiejętnościach tkacza.

Zastanawiające jest, dlaczego rzemieślnik lub ówczesny mistrz jubilerski, użył właśnie tak cennego i trudnodostępnego wytworu tkackiego do mocowania kamienia. M. Grupa przedstawiła informacje o tym, jak kształtowały się ceny materiału jedwabnego za panowania Justyniana Wielkiego. „Cena jednego kawalka nie mogła być niższa niż 6 sztuk złota za standardowe kolory. Natomiast tkaniny purpurowe i królewskie niebieskie były cztery razy droższe” (Grupa 2009, 274). Również w dobie kontaktów handlowych Bizancjum z kupcami ruskimi utrzymywała się wysoka cena jedwabiu oraz reglamentacja jego sprzedaży. „Kupcy ci mogli jednorazowo kupić 10-12 sztuk tkanin jedwabnych za cenę 50 złotych monet” (Maik 1997, 173).

Choć w przypadku omawianego zabytku mamy do czynienia z technicznym wykorzystaniem jedwabiu, to sam fakt użycia tak drogiego materiału do przymocowania kamienia do oprawy świadczy już o zamożności twórcy tej ozdoby. Nie każdego jubilera w tym okresie było stać na zakup i wykorzystanie tkaniny jedwabnej jako elementu mocującego ametyst. Na takie

zastosowanie drogocennej materii mógł sobie pozwolić jedynie bardzo zamożny rzemieślnik. Również nabywca tej ozdoby lub przedmiotu nią zdobionego musiał posiadać znaczne środki finansowe, aby pozwolić sobie na zakup tak drogiej ozdoby lub przedmiotu.

B. Gruszka na początku dziesiątego rozdziału, *Znaleziska ceramiczne z badań wczesnośredniowiecznego grodu w Połupinie, stan. 2. Chronologia oraz analiza stylistyki, formy i techniki wykonania*, podaje ogólne informacje o liczbie i miejscu odkrycia badanych zabytków oraz zastosowanym aparacie analitycznym. Pierwszym etapem analizy była charakterystyka techniki wykonania naczyń. Dotyczyła ona składu masy garncarskiej, sposobu formowania naczynia, powierzchni ścian oraz grubości elementów dystynktywnych (wylewy, brzuśce, dna) naczyń. Następnie przystąpiono do zgłębienia kwestii morfologicznych i stylistycznych. Jako początkowy etap scharakteryzowano brzegi naczyń. W dalszej kolejności zaprezentowano charakterystykę form naczyń, obejmującą definicje rodzin, poszczególnych typów i podtypów. Później przystąpiono do ukazania klasyfikacji den. Ornamenty widoczne na powierzchni naczyń zostały uporządkowane w grupy, podgrupy i typy. Autor poruszył kwestie związane z kontekstem kulturowym i chronologicznym analizowanego materiału, a także porównał go do materiałów pochodzących ze stanowisk leżących w regionie nadodrzańskim. W tekście uwzględniono także fragmenty prażnic i przedmiot interpretowany jako przęślik lub grzędzidło.

W kolejnym rozdziale zatytułowanym *Próba określenia chronologii grodu w Połupinie na podstawie wyników analizy porównawczej źródeł archeologicznych i oznaczeń wieku metodą ¹⁴C*) B. Gruszka omawia nowe ustalenia chronologiczne odnoszące się do połupińskiego grodu. Skonfrontowano ze sobą datowanie obiektu na podstawie materiału ceramicznego i ostrogi oraz wyniki analizy radiowęglowej fragmentów kości i węgla drzewnych, co pozwoliło na ustalenie okresu funkcjonowania grodu na czas od lat 70. lub 80. VIII w. do połowy IX w.

Autorem dwunastego rozdziału, *Odciski tkanin na fragmentach naczyń z grodziska w Połupinie, stan. 2*, jest A. Sikorski. Analizie poddano 10 ułamków, na których uchwycono odciski tkanin. Rezultaty porównano z analogicznym materiałem, pochodzącym m.in. z osad w Markowicach, Zawadzie, Lutolu Mokrym oraz Poznaniu.

Autorem dwóch kolejnych rozdziałów jest Piotr Gunia (Zakład Gemmologii i Archeometrii Instytutu Nauk Geologicznych Uniwersytetu Wrocławskiego).

W trzynastym rozdziale, *Wyniki badań petrograficznych wczesnośredniowiecznych naczyń z grodziska*

w *Połupinie, stan. 2*, zaprezentowano wyniki badań petrograficznych 20 fragmentów naczyń pochodzących z grodu w Połupinie. W pierwszych akapitach tekstu omówiono zakres badań oraz przyjęte metody badawcze. Każda z próbek była przedmiotem analizy makroskopowej i mikroskopowej, których wyniki zostały ukazane w katalogowej części tekstu. Zwrócono uwagę m.in. na strukturę, teksturę, barwę tła, frakcję kamienistą, domieszkę, ewentualną obecność pozostałości organicznych, skład mineralny i wielkość ziaren. Na podstawie analiz określono rodzaj surowca ceramicznego, sposób jego przygotowania do dalszej obróbki, sposób wykonania powierzchni zewnętrznych, temperaturę i atmosferę wypału. Uzyskane dane umożliwiły wyróżnienie dwóch znacznie różniących się między sobą grup naczyń pod względem surowcowym oraz warunkami wypału.

W ostatnim rozdziale, *Wyniki badań geochemicznych wczesnośredniowiecznych naczyń z grodziska w Połupinie, stan. 2*, badacz omawia rezultaty analiz geochemicznych 10 fragmentów naczyń pochodzących z połupińskiego grodu. Przed przystąpieniem do prezentacji wyników analiz chemicznych omówiono zakres oraz użyte metody badawcze. Próbkę poddano analizie z zastosowaniem atomowej spektrometrii emisyjnej z wzbudzeniem plazmowym w celu ustalenia koncentracji głównych i śladowych pierwiastków w masie ceramicznej. Zarejestrowano 21 pierwiastków lub ich tlenków. W toku dalszych analiz statystycznych wyróżniono dwie grupy naczyń, które różniły się składem chemicznym masy.

Autorami podsumowania są wszyscy członkowie zespołu badawczego kierowanego przez redaktora tomu. W tekście zostały zawarte najważniejsze wnioski wypływające z wcześniej przeprowadzonych analiz, zaprezentowanych w poprzednich rozdziałach. Odniesiono się do zdefiniowanych we wstępie celów oraz nakreślono dalsze perspektywy badawcze.

Autorzy rozdziałów zrealizowali w większości postawione przez siebie cele. Niepełna realizacja została spowodowana przez czynniki niezależne od badaczy. Przykładowo Krystyna Milecka przyjęła jako jeden z deklarowanych celów określenie zmian regeneracyjnych w ekosystemach, ich tempa i zakresu. Jednakże nie został on osiągnięty „ponieważ jednak pobrany rdzeń osadów zawierał warstwy akumulacyjne jedynie do czasów wczesnośredniowiecznych bez fazy regeneracji, i które ponadto w warstwie stropowej nie mają dokładnego oznaczenia wieku [...]” (s. 31). Natomiast B. Gruszka nie mógł przedstawić w pełni rezultatów prac z pierwszego i trzeciego sezonu badań, jak i pełnej charakterystyki kilku obiektów. Autor podał informację, że „braki dotyczą głównie wyników prac prowadzonych w 1963 roku

oraz częściowo pierwszym sezonie, dla którego zaginęła dokumentacja fragmentu wykopu 6, na którym odkryto większość obiektów nieruchomych o gospodarczym charakterze. Dysponujemy jedynie ich rzutami poziomymi. Brak jest także dokumentacji rysunkowej południowo-wschodniej partii wykopu, w której odsłonięto szczerkowo zachowaną podstawę wału oraz nieckowate zagłębienie będące reliktem przywalnej zabudowy [...]” (s. 71-72). Badacze przedstawili wyniki swoich prac, charakterystyki materiału zabytkowego, a także przytoczyli liczne analogie z innych stanowisk. Zaprezentowali dobrze ugruntowane i spójne wnioski. O fakcie dobrego rozeznania autorów każdego z tekstów świadczy obszerna bibliografia ściśle związana z tematem. Zawiera ona zarówno starszą, jak i najnowszą literaturę przedmiotu.

Poważnym mankamentem jest brak informacji o liczbie i rozkładzie materiału zabytkowego, odkrytego w obrębie poszczególnych obiektów na terenie grodu. Dane te nie występują w rozdziałach poświęconych charakterystyce obiektów (s. 71-100), materiału ceramicznego (s. 143-238) i kości zwierzęcych (s. 101-108). Podano tylko ogólną informację, że w warstwie i wypełniskach obiektów odkryto daną liczbę fragmentów naczyń czy kości zwierzęcych, np. „Odkryty zbiór liczył 7494 fragmentów. Zdecydowana większość ułamków naczyń (6787 szt.) pochodziła z warstw kulturowych odkrytych poza obiektami, co stanowi około 90,5% całego zbioru. W obiektach odkryto łącznie 707 ułamków” (s. 143). Nie podano natomiast informacji o liczbie odkrytego materiału zabytkowego w obrębie wypełniska konkretnego obiektu. Nie wiadomo, czy sytuacja ta została spowodowana stanem zachowanej dokumentacji czy po prostu przeoczeniem.

Autorzy poszczególnych rozdziałów posługują się sprawnie językiem. Teksty są klarownie napisane, nie zawierają zbędnych dygresji. Uniknięto też rażącego nagromadzenia w jednym miejscu terminów naukowych. Zdarzyły się jednak pewne potknięcia stylistyczne. Przytoczę jako przykłady kilka z nich. Sporadycznie pojawiają się długie lub bardzo długie, wielokrotnie złożone zdania (por. s. 27 - pierwszy akapit na stronie). Zdarzyło się także dodanie zbędnego wyrazu (np. *Jej dłuższa oś jamy* (s. 85)), czy literówki, np. zwałowa (s.144), *tekturze* (s. 256). W jednym zdaniu zostały zestawione ze sobą wyraz i jego skrót [...] *na obszarze stanowiska Połupin, st.2* [...] (s. 17). Uwidoczniła się także niekonsekwencja w zapisie nazw łacińskich w tekście. Zestawiano je bez wyróżnienia nawiasem bezpośrednio z poprzedzającymi je nazwami polskimi np. wrzos polspolity *Calluna vulgaris* (s. 37).

Omawiana praca posiada obszerny materiał ilustracyjny. Stanowią go m.in. mapy, plany, rzuty poziome i pionowe obiektów oraz wykopów, rysunki materiału zabytkowego, liczne kolorowe i czarno-białe fotografie, wykresy, tabele. Jego jakość jest bardzo dobra. Został on sprawnie i harmonijnie powiązany z tekstem, przez co czytelnik może na bieżąco porównywać informacje płynące z tekstu z odnoszącym się do nich rysunkiem, zdjęciem, mapą, wykresem czy tabelą. Również podpisy zamieszczone pod nim są adekwatne. Rysunki posiadają czytelnie wyrażoną skalę liniową. Prezentowane fotografie mają odpowiednią jakość i ostrość. Jednakże w przypadku ukazywanych zdjęć spod mikroskopu nie zamieszczono skali liniowej, ani informacji o niej w podpisie (s. 259). Wysoka czytelność cechuje tabele i wykresy (przykładowo s. 145, Tab. 1; s. 177, ryc. 26). Stronę ilustracyjną książki należy ocenić bardzo wysoko, mimo kilku drobnych uchybień. Pewien wpływ wywarł na nią sposób przedstawienia rysunków z dokumentacji badawczej. Wspomniane rysunki zostały obrobione cyfrowo, przy zachowaniu oryginalnego wyglądu i barwy.

Recenzowana pozycja jest godna polecenia zarówno badaczom zajmującym się wczesnym średniowieczem,

jak i osobom zainteresowanym tematyką związaną z tym okresem. O wysokiej wartości monografii świadczy połączenie opracowania źródeł archeologicznych z rekonstrukcją dawnego środowiska i aktywności ludzkiej. Ten sposób prezentacji jest ważny, gdyż podkreśla związek zabytku z człowiekiem i środowiskiem, które wpływało bezpośrednio na każde podejmowane działanie, jak i możliwość zachowania jego śladów w czasie. Również sposób narracji jest przejrzysty i klarowny. Wyniki badań specjalistycznych i płynące z nich wnioski przedstawiono w zrozumiały sposób. Praca rzuca nowe światło na kwestie związane z chronologią grodu w Połupinie, a także daje możliwość zapoznania się z odkrytym w latach sześćdziesiątych XX w. materiałem zabytkowym. Ukazuje także potencjał płynący z rozwoju nauki, który wykorzystano chociażby w analizach palinologicznych czy petrograficznych masy ceramicznej. Napisanie pracy o szerokim spektrum obejmującym zarówno dane archeologiczne, geologiczne, geograficzne, przyrodnicze oraz fizykochemiczne wymagało poniesienia znacznych trudów i sprawnego działania zespołowego. Dlatego należy jeszcze raz podkreślić wysoką wartość recenzowanego opracowania, rekomendując je czytelnikom.

Bibliografia

- Dąbrowski E. 1965. Sprawozdanie z badań archeologicznych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Połupinie, pow. Krosno Odrzańskie. W: W. Śmigieński (red.), *Materiały Komisji Archeologicznej Lubuskiego Towarzystwa Naukowego* 1. Zielona Góra: Lubuskie Towarzystwo Naukowe, 58-78.
- Dąbrowski E. 1970. Rozwój zasiedlenia w okolicach Krosna Odrzańskiego od późnego okresu lateńskiego po wczesne średniowiecze. *Slavia Antiqua* 17, 137-159.
- Dąbrowski E. 1997. Początki wczesnego średniowiecza w mikroregionie Krosna Odrzańskiego. *Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne* 4, 117-153.
- Gilewska S. 1986. Podział Polski na jednostki geomorfologiczne. *Przegląd Geograficzny* 58, 15-40.
- Grupa M. 2009. Jedwabne wstążki z wczesnośredniowiecznego Gruczna. *Pomorania Antiqua* 22, 271-277.
- Kara M. 2009. *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*. Poznań: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kondracki J. 2011. *Geografia regionalna Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Maik J. 1988. *Wyroby włókiennicze na Pomorzu z okresu rzymskiego i ze średniowiecza (= Acta Archaeologica Lodziensia 34)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Maik J. 1997. Sploty jedwabnych tkanin wykopaliskowych znalezionych w Polsce. W: M. Głosek (red.), *Archeologia i starożytnicy. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Abramowiczowi w 70 rocznicę urodzin*. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 173-184.
- Parczewski M. 1988. *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych (= Prace Komisji Archeologicznej 27)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szymański W. 1987. Próba weryfikacji datowania zespołu osadniczego ze starszych faz wczesnego średniowiecza w Szeligach, woj. płockie. *Archeologia Polski* 32, 349-376.